

Izvorni znanstveni rad
UDK 3 MACHAJSKI+329.281/5+329.14/15(47)

Jan Waclav Machajski — usamljeni radikal

Andreja Stojković

Sažetak

Mahajevizam predstavlja gotovo nepoznatu lijevu radikalnu struju s početka 20. stoljeća. Autor u ovom tekstu razmatra izvore, ključne postavke i utjecaj teorije J. W. Machajskog i njegovih pristaša na revolucionarnu klimu toga doba. Izvori Machajskijeve teorije jesu marksizam (Marx), anarhizam (Proudhon, Bakunjin, Kropotkin), sindikalizam i anarhosindikalizam. Kritičkom recepcijom izvora Machajski je oblikovao svoje učenje kojega su temeljne kategorije »radnička revolucija«, »socijalizacija znanja«, »socijalistička nauka kao nova religija«, »nova srednja klasa« itd. — uspostavljene kao opreka pojmovima izvora. Autor smatra da mahajevizam valja shvatiti prvenstveno kao izraz bezizlaznosti pred opasnostima zapadnoevropskog i, pogotovo, ruskoga radničkog pokreta. Presudne slabosti mahajevaca jesu umnogome komplikacijski program i nedostatak organizacije.

»Rušeći, mi smo još uvijek ti isti robovi starog sveta;
rušenje tradicije je ta ista tradicija.«

A. A. Blok

»Ne znam da li ste čuli za čoveka koji se zvao Mahajski. Jedan od naših socijalista. Bilo je to veoma davno, ja sam bio dete, kad ga je car prognao u Sibir. Napisao je neveliku knjižicu, na ruskom, u kojoj izlaže svoje teorije. Kada netko tvrdi, tako on kaže u toj knjižici, da proletarijat diže revoluciju, onda to, u stvari, znači da tu revoluciju nosi inteligencija, ona ista inteligencija koja traži svoje mesto u društvenom organizmu. U tome ima zrnca istine. To objašnjava čitavu samoubilačku mahnitost ruske inteligencije.«¹

U novijoj ruskoj istoriji, preciznije u njenom kratkom vremenskom isečku iz perioda kada su vodene najžešće bitke među najrazličitijim političkim partijama (uključujući i ruske socijaldemokrate), postojale su tri jake vanparlamentarne grupacije: *anarhisti*, *maksimalisti* (otcepljeni od partije socijal-revolucionara) i *mahajevci*. Potonji su dobili ime po poljskom radikalnu Janu Waclavu Machajskom.

Sovjetske izvore navedeno ime ne zanima previše. Zato ne iznenađuje da se u teorijskim radovima, koji pretendiraju na ozbiljnost, Machajskijevo ime pogrešno navodi ili se nemarno odnosi prema najosnovnijim biografskim podacima.^{1a} Očigledno, sovjetsku partijsko-istorijsku nauku nije zanimao Machajskijev život, niti, videćemo to kasnije, njegova teorija revolucije, već samo pogrđna etiketa »mahajevščina« (mahajevizam) za kojom se posezalo u situacijama kada je trebalo ukazati na stvarnu, moguću ili izmišljenu opasnost od neprijateljskog stava prema sovjetskoj inteligenciji. Ukratko, mahajevizam se poistovećivao s antiintelektualizmom.² Zbog svega toga, u ovom tekstu glavni mi je cilj pokazati šta je, zapravo, mahajevizam, koji su njegovi vidljivi izvori, te kakav je uticaj imao na revolucionarnu klimu svog vremena. Prethodno ću, u kratkim crtama, skicirati biografiju ovog revolucionara.

Ko je Jan Waclav Machajski?

Životni put ovog revolucionara gotovo da je običan s obzirom na epohu u kojoj je živio. Mladost, školovanje, ideali, hapšenje, dvanaest godina tamnice i progonstva, desetak godina snalaženja po Zapadnoj Evropi i povratak nakon februarske revolucije... No, podimo redom.

Machajski je rođen krajem 1866. godine u jednom gradiću nedaleko od centra istoimene pokrajine Kielce koja je u to doba pripadala ruskoj imperiji. Nakon smrti oca, siromašnog nižeg službenika, morao je, iako tek dečak, osim sebe izdržavati braću i sestre. Klasični školski program u kojem nije bilo mesta za poljski jezik i književnost, jer se predavalo isključivo na jeziku okupatora, bio je teško svladiv za većinu mladih Poljaka. Machajski je radio, ponekad i po deset sati dnevno, kao korepetitor svojim vršnjacima iz bolje stojećih porodica. Iz gimnazijskih dana datira početak njegovog velikog prijatelj-

1a *Jemeljan Jaroslavski*, Staljinovo desno pero, nije štedeo pristupačna mu sredstva u blaćenju ruskog anarhizma. U knjizi *Anarhizm v Rossii*, OGIz, Moskva 1939, koja se kasnije pojavila u reprint izdanju JAL Reprint, Würzburg 1976, on pokazuje da ne zna ni Machajskijevo ime koje je pobrkao s pseudonimom A. Voljski. Četrdeset godina posle istu pogrešku s imenom čini Putnik Dajić — navodeći ime A. Machajski — u tekstu *Marksizam*, »Politička misao«, Zagreb, br. 3, 1980, str. 242. Da se zbrka s imenom ne bi reproducirala, evo objašnjenja: Jan Waclav Machajski je pisao pod pseudonimom A. Voljski. Budući da je prošao sibirsku školu revolucije u krugovima ruskih revolucionara, njegovo ime bilo je šire poznato u rusificiranom obliku — Mahajev, otuda su (se) njegove pristalice nazivali mahajevcima. U prvom izdanju BSE, najuglednije sovjetske enciklopedije, čiji je 38. tom izašao desetak godina nakon Machajskijeve smrti stoji da je on umro 1927. godine. Naredno izdanje ponavlja pogrešku prethodnog, a u najprofesionalnije urađenom, trećem izdanju, stara greška je ispravljena, ali je učinjena nova — sada u vezi s Machajskijevom godinom rođenja. Za ova tri izdanja zajedničko je da su Machajskijevoj biografiji posvetili svega po jednu rečenicu što je, pokazalo se, bio dovoljan prostor da se napravi previd. Proveriti u: BSE, I izd., Gosudarstvennii institut »Sovetskaja enciklopedija«, Moskva, OGIz 1938, tom 38, str. 494; BSE, II izd., Gosudarstvennoe naučnoe izdatel'stvo »BSE«, Moskva 1954, tom 26, str. 544; i BSE, III izd., Izdatel'stvo »Sovetskaja enciklopedija«, Moskva 1974, tom 15, str. 520.

2 Tako su, npr., u jednoj neuglednoj brošuri iz poratne bujice prevodne literature takve vrste Lenjin i Staljin proglašeni braniocima inteligencije od napada »reakcionarnih mahajevaca« — vidi S. Kovaljov, *Inteligencija u sovjetskoj državi*, Mala politička biblioteka, Naprijed, Zagreb 1946 str. 14. i 23.

stva sa Stefanom Žeromskim, kasnije čuvenim poljskih književnikom³. Dolaskom u Varšavu, na univerzitet, Machajski nastavlja sa čitanjem zabranjene literature i uskoro, 1888. godine, stojeći čvrsto na patriotskim poljsko-nacionalističkim pozicijama, počinje s konspirativnim radom uperenim protiv carske imperije. Uхваćen je 1891. pri pokušaju krijumčarenja ilegalne literature, te nakon četiri meseca zatočeništva u Krakovu biva proteran iz zemlje. Odlazi u Cirihi ne toliko zbog nastavka studija, koliko zbog potrebe da nastavi političku aktivnost u jednom od centara istočnoevropske emigracije. Tamo, međutim, u već začetim emigrantskim podelama napušta svoj predašnji patriotizam i postaje vatreni marksista internacionalističke orijentacije. Na vest o u krvi ugušenom štrajku u Lodzu, piše proglas i odlučuje da putuje u centar nemira, ali ga na granici hapsi carska policija jer je, između ostalog, bio član tek osnovane Poljske socijalističke partije⁴. Nakon višegodišnje izolacije u carskim zatvorima Varšave i S. Peterburga odlazi u Sibir na izdržavanje drugog dela kazne. Bez zrna ironije može se reći da je tamo imao sreće jer je zahvaljujući snalazljivosti jednog kažnjenika mogao raspolagati čitavom bibliotekom socijalističke literature na više jezika. Tada, u drugoj polovini devedesetih godina, pažljivo upoznaje rasprave unutar marksizma i prelazi u tabor kritičara Druge internacionale, te se u svojim teorijskim radovima nastoji odrediti prema marksizmu i ostalim teorijama revolucije.

Sredinom 1900, posle isteka kazne, putuje prema evropskoj Rusiji, ali ponovo biva uhapšen jer je policija posumnjala da je reč o Juriju Steklovu, baš tada odbeglom socijaldemokrati. Kada je nesporazum otklonjen, Machajski je završio u jednom centralnosibirskom zatvoru zato što je sa sobom nosio desetine primeraka propagandnih pamfleta. Zahvaljujući solidarnosti tamošnjih revolucionara, koji su u izgnanstvu uživali relativnu slobodu, sakupljena je dovoljna svota novca za kauciju i Machajski se pridružio koloniji političkih prognanika. Uoči 1. maja 1902, s grupom svojih pristalica, piše proglas i naredne godine biva uhapšen i osuđen na šest godina. Uz pomoć nekoliko sretnih okolnosti i jednog socijaldemokrate, takođe političkog zatvorenika, uspeva u bekstvu i kroz nekoliko meseci stiže u Ženevu. Prerađuje i izdaje svoje glavne radove. Vraća se u Rusiju, ali tek godinu nakon revolucije 1905. Pred sve konkretnijim opasnostima od novih represalija odstupa u Ženevu krajem 1907. godine. Međutim, tamo, nakon objavljivanja *Konspiracije radnika*

3 U romanu *Sizifov posao* među glavnim junacima je i lik Machajskog ali pod imenom Andžej (Jendrus, Jandrek, Jendžej) Radek. Mladić iz priče, s vrlinama siromašnog gimnazijalca, do te mere se dopao Karlu Sobersohnu revolucionaru socijaldemokratskog tipa, da je svoje prezime ustupio pseudonimu, pri tome verovatno ne znajući da je izmišljeni lik nastao po slici i prilici Machajskijevoj. Izgleda da prevodilac i pisac predgovora pomenutog romana nije znao za ovu posudbu, jer je u Belešci o piscu olako i brzopleto zaključio: »... lik Andžeja Radeka je tačna kopija najboljeg piščevog prijatelja, kasnijeg dostojanstvenika Sovjetske Rusije Vaclava Mahajskog« — Stefan Žeromski, *Sizifov posao*, Zadruga, Beograd 1954, str. 10.

I u Žeromskijevim *Dnevnici* Machajskijevo ime je među nekoliko najspominjanijih. Književnikov odnos prema Waceku, premda ponekad pomešan s ljutnjom, srdačno je prijateljski bez obzira na njihova različita uverenja. Vidi: Stefan Žeromski, *Dzienniki*, Czytelnik, Warszawa 1956.

4 Jedan od njenih osnivača bio je i poljski patriota budući prvi maršal Poljske. Josef Pilsudski pripadao je Machajskijevoj generaciji.

(*Rabočij zagovor*) presušuju izvori pomoći⁵, pa Machajski, poprilično narušenog zdravlja, prihvata poziv prijatelja iz gimnazijskih i studentskih godina, tada već slavnog poljskog pisca, i 1909. odlazi u Zakopane gde se izdržava kao privatni učitelj. Godine 1911. nakratko ga zatvaraju lokalne vlasti i tu se njegova konspirativna aktivnost prekida. Iz raspoloživih izvora ne vidim kako je došao na Zapad i gde je sve proveo narednih šest godina. Na vest o februar-skoj revoluciji neugledni bankarski službenik u Parizu, tada već na pragu svoje šeste decenije, uzvikuje: »Partout et toujours, à bas la patrie!«⁶ Pridružuje se ruskim emigrantima, dolazi u Moskvu, uređuje časopis »Radnička revolucija« (»Rabočaja revolucija«) čiji jedini broj izlazi sredinom 1918. Narednih godina, izvan politike, radio je kao tehnički korektor u sovjetskom časopisu »Narodna ekonomija« (»Narodnoe hozjajstvo«), koji je kasnije preimenovan u »Socijalistička ekonomija« (Socijalističeskoe hozjajstvo«) pri vladinom komesarijatu privrede.

Na vest o njegovoj smrti početkom 1926. godine jedino je P. Aršinov reagirao sa simpatijama, trudeći se pri tome da bude objektivan.⁷ Nekrolozi su se pojavili i u vodećim sovjetskim listovima. Dok je u »Izvestijama« kratki članak prožet umereno toplim reminiscencijama na nekadašnjeg zatvorenika carskih tamnica, u »Pravdi« se pojavio poduži tekst koji jednu smrt uzima samo kao povod da na svoj način interpretira i diskreditira ideje koje su tada utrpale pod kapu »mahajevščine«. Od tada izraz »mahajevizam« sadrži isključivo negativno značenje i kao takav prigodno se upotrebljava u ideološkim bitkama izgradnje socijalizma i komunizma.

Šta je mahajevizam?

Machajski nije pisao mnogo. Njegovi radovi zapremaju obim dve knjige prosečne debljine.⁸ Ni grupe njegovih sledbenika, zaverenika iz ruskog politič-

5 Svoje glavne radove Machajski je izdao uz izdašnu finansijsku podršku ženevske prijateljice Janine Berson, ćerke ruskog bankara iz Pitera.

6 Tako stoji u rukopisu memoara Vere Machajski, cit. prema predgovoru francuskog priređivača i prevodioca Machajskijevih radova — Jan Waclav Machajski, *Le socialisme des intellectuelles*, Editions du Seuil, Paris 1979, str. 30.

7 P. A. u časopisu »Delo truda«, Paris, april 1926, str. 5—8. Vidi, takođe, »Izvestija« od 24. II 1926. i »Pravda« od 3. II iste godine — nav. prema predgovoru izbora Machajskijevih radova na francuskom, nav. delo, str. 33.

8 Njegov kapitalni rad započet je krajem devedesetih godina, nekoliko puta fragmentarno je objavljivao do konačne prerađene i dopunjene verzije izdate u Ženevi 1905. godine pod naslovom »Intelektualni radnik« (»Umstvennyj rabočij«). Sadržao je tri dela: I — *Evolucija socijaldemokratije*, II — *Naučni socijalizam*, III — *Socijalizam i radnički pokret — Socijalistička nauka kao nova religija*. U ponovljenom izdanju s istim naslovom, koje je objavilo »Meždunarodnoe Literaturnoe Sdružestvo«, New York—Baltimore 1968, nalaze se i Machajskijevi poslednji tekstovi iz časopisa »Radnička revolucija« iz 1918.

Odličan izbor za već spomenutog francuskog izdavača napravio je Alexandre Skirda, ujedno prevodilac i pisac predgovora. On je odabrao tek tri poglavlja iz obimnog *Intelektualnog radnika* i, uz već na ruskom jeziku pristupačnu »Radničku revoluciju«, učinio dostupnim i sledeće spise: »Slom socijalizma XIX veka« (napisan 1905), »Buržoaska revolucija i položaj radnika« (1905) i »Radnička zavera« (1908). Osim navedenih radova, valja spomenuti Machajskijev predgovor »Beleške prevodioca« (»Primečanija perevodčika«) knjizi *Sveta porodica* (Svjatoe semejstvo) Marxa i Engelsa koja je objavljena u danima relativne slobode u S. Peterburgu 1906. Do ovog izvora, na žalost, nisam uspeo doći.

kog podzemlja s praga 20. veka, nisu bile odveć brojne i moćne: jedan bolji policijski odred ne bi se namučio. Bilo je i nekoliko publicista koji su teorijskim i propagandno-publicističkim priložima pokušali širiti »Machajskijevo jevanđelje« (M. Nomad), ali su, poput njegovih kritičara, pokazali tek kratkotrajni interes⁹. Pa ipak je mahajevizam predstavljao jednu od najuticajnijih nepartijskih snaga na ruskoj levljici u prvoj deceniji našeg veka. Deo objašnjenja verovatno leži u istorijskoj pozadini vremena o kojemu je reč. Treba se, pre svega, prisettiti očigledne klonulosti emancipatorske misije *zapadnoevropskih socijaldemokrata* iz devedesetih godina prošlog veka, pa i iz devetstotih godina.

Marksizam Druge internacionale pokušao je, osporavajući Marxova predviđanja, kroz parlament ući u socijalizam. Machajski se obruša, u prvom redu, na nemačke socijaldemokrate organizirane u »partiju poretka«,¹⁰ ali ide i dalje — do izvora, ne štedeći ni ranog Marxa.

Na zaluku 19. veka pokrete za oslobođenje Poljske pokreću pretežno patriotiska osećanja. Čak i poljski socijalisti, tražeći podršku u radničkoj klasi i narodu, sanjaju o poljskoj državi i priređuju govore o nacionalnoj emancipaciji. Machajski uviđa da poljski šovinizam raste na štetu klasnih borbi, te analizira »različite nijanse poljskog 'nacionalnog socijalizma'«. ¹¹

U vreme Machajskijeve praktične i teorijske aktivnosti *anarhizam* poglavito ruski, bio je snažna inspiracija za mnoge mlade revolucionare. Međutim, Machajski pronalazi pregršt prigovora i u svojoj kritici anarhizma, najviše napadajući oca ruskog anarhizma — Kropotkina. Anarhiste definira kao *strasne socijaliste*. Piše, između ostalog, da anarhisti ne razumeju modernu državu, te da anarhistička revolucija ne samo što neće srušiti državu, nego je neće ni oslabiti. Pored toga, on u svojoj kritici ne zaobilazi ni tzv. salonski anarhizam. Mahajevizam je, kao skup ideja, dakle, nastao iz revolta prema revolucionarnom pokretu i radikalnim učenjima svog vremena. Konačno, uhvatimo bika za rogove i pokažimo u čemu je to *srž mahajevizma*.

1. *Socijalizam 19. veka*, nasuprot uverenju svih koji u njega veruju, nije pretnja temeljima poretka neslobode. Socijalisti napadaju tek degenerativne pojave kapitalističkog društva i vlast klase kapitalista. Čak i u slučaju pobeđe socijalizma, ona neće dokinuti vekovne eksploatacije, jer, uništava-

Jedan od pažljivih istraživača Machajskijevog nasleđa, Marshall Shtatz, pronašao je rukopis na poljskom iz 1910—1911. koji je kasnije Vera Machajski prevela na ruski. Shtatz ne daje naziv originala, već samo: »An Unfinished Essay in the Nature of a Critique of Socialism«, uz napomenu da je reč o neobjavljenom rukopisu na ruskom jeziku. To je sve što je Machajski napisao.

⁹ Jevgenij Lozinski u svojoj knjizi *Čto že takoe, nakonec, inteligencija*, S. Peterburg 1907, kao i člancima u dnevnim listovima najzaslužniji je za uvođenje i popularizaciju termina »mahaevščina« u političkom životu Rusije svog vremena. Poljski Jevrej Max Nomad, oduševljeni sledbenik Kropotkina, nakon prvog susreta s Machajskim 1905. pronalazi novog učitelja. Kritički je intonirana studija Ivanov-Razumnika, *Čto takoe Mahaevščina*, S. Peterburg 1908, u kojoj autor naziva da je mahajevizam »klasni ideal lumpenproletarijata« — cit. prema Anthony D'Agostino, *Intelligentsia, Socialism, and the »Workers' Revolution»: The Views of J. W. Machajski*, International Review of Social History, Amsterdam, vol. XV, 1970, str. 77.

¹⁰ Sintagma pripada uredniku »Worwärtsa«, kojega je Marx nazivao, istina u pisanim, različitim imenima: »magarac Wilhelm«, »C'est un imbecil«, »stoka«, »ludak« i sl. Reč je, naravno, o Wilhelmu Liebknechtu.

¹¹ A. Voljski, *Umstvennyj rabočij*, str. 104.

jući privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje, fabrikama i zemljišnim posedima, ukida samo kapitalističku eksploataciju. Ekspropirajući vlasnika fabrike, socijalist ni u najmanjoj meri ne dotiče »honorar« njegovog inženjera i direktora. Socijalizacija sredstava za proizvodnju bez narušavanja ostalih svetih prava vlasništva — to je socijalistički ideal umnih radnika, obrazovanog društva. Na taj ideal socijaldemokratija svodi cilj borbe proletarijata, žrtvujući tako svoj prvobitni socijalizam za *državni socijalizam*. Na taj način socijalizam prethodnog stoleća ostavlja neprikosnovenim sve prihode *nove srednje klase* proglašavajući inteligenciju nezainteresiranom i izvan kapitalističke eksploatacije. Zato će i nakon pobeđe socijalističke revolucije režim »koji se uzdiže nad uskim klasnim horizontom« uskratiti radničkoj klasi raspolaganje punim nacionalnim viškom vrednosti.

2. *Doktrina socijalizma* nastala je kao »svađa u porodici« između intelektualnih radnika i buržoaske aristokratije. Iskustvo »junjskih dana« (1848) pokazalo je da su protivrečnosti unutar kapitalizma dublje nego što ih prikazuje *Komunistički manifest* jer se ne mogu svesti na antagonizam između kapitalista i radnika. Neprijatelji proletarijata nisu samo monarhisti plutokrati i buržuji, nego i masa privilegiranih službenika kapitalističkog društva: advokati, novinari, učenjaci, inženjeri . . . Upravo posle 1848. zapadnoevropski kapitalizam bez bojazni je otvorio vrata inteligenciji shvativši da je rast kapitalističkog društva nezamisliv bez rasta obrazovanih slojeva. Kapitalizam je tako stvorio *ogromnu srednju klasu* i dao joj privilegirane pozicije. Stari revolucionarni projekti izgubili su svoj smisao — čemu sada rušiti kapitalizam? Zato socijalisti u demokratskoj državi rade na njenoj *ekspanziji*, a revolucionarnu frazeologiju usmeravaju protiv nehumanih, degenerirajućih pojava u kapitalističkom društvu.

3. *Marksizam* je postao dominantna socijalistička doktrina druge polovine 19. veka baš zbog svoje sposobnosti da služi ovoj funkciji. Jer, prema ovom socijalističkom učenju, kapitalizam, istina, eksploatira radnika, ali istovremeno priprema put za neizbežni dolazak socijalizma. Tako se prvobitni *revolucionarni marksizam* preobrazio u *evolucioni socijalizam*. Marksizam, uostalom i nije ideologija proletarijata. Socijalizam je kreacija intelektualaca. Stvarni cilj radnika uvek je bio, i još uvek jeste, poboljšanje njihovog materijalnog položaja.

4. Nisu proletarijat i buržoazija dve zaraćene klase u kapitalističkom poretku, već su to *obrazovani* i *neobrazovani*. *Znanje* je, uz *kapital* i *zemljišni posed*, također izvor socijalne nejednakosti. *Obrazovanje* je *vrsta kapitala*. Nauka i obrazovanje vlasništvo su privilegiranih ljudi, kaste »belorukih«. Inteligencija je ekonomska klasa sa *stečenim interesom* produženja eksploatacije proletarijata. Socijalizam uopšte, a marksizam posebno, nastali su da promoviraju i brane interese nove srednje klase.

5. Socijalizam, sa svojim pukim religioznim maštirijama i molitvama o socijalističkom raju, nije ništa drugo nego religija za robove kapitalističkog društva. *Naučni socijalizam* ne samo što nije ukinuo utopije koje su mu prethodile, već je, naprotiv, na svoj način preobrazio idealizam prvih socijalista, učvrstio njihovu utopiju i stvorio *naučnu religiju*. Socijaldemokratija, posebno njeno nemačko krilo, najpotpunije je izrazila religioznu ulogu socijalizma.

6. Prema *ruskim socijaldemokratima*, proletarijat u Rusiji je neuk, nerazvijen, a da bi stekao političku zrelost, mora se odgajati u društvu političkih sloboda, za što je nužna buržoasko-demokratska revolucija. Sve ruske socijalističke partije pripremaju istu buržoasku revoluciju. One koriste socijalizam kao jedinstveno sredstvo u buđenju oduševljavanja masa za rušenje apsolutizma buržoasko-demokratskom revolucijom. Prema tome, stvarna meta napada socijalista u prvom redu je apsolutizam, a ne kapitalizam. (Nasuprot evropskom, ne postoji američki socijalizam, jer u Americi nije bilo apsolutizma.)

7. Kao što je nekad *poljska »šljahta«* upotrebila *patriotizam* da bi zadržala na uzdi seljaštvo, isto tako sada poljski socijalisti koriste radnike. Razlika je »jedino« u tome što poljski patriotizam može prerasti u imperijalizam pod sve glasnijom parolom »Poljska od mora do mora«.

Dovde je mahajevizam kritika. Evo i njegove druge, slabije strane.

8. *Proleterski socijalizam* javlja se kao klasna protivteža *socijalizmu intelektualaca*. *Radnička revolucija* razlikuje se od naučnog socijalizma i naučnog anarhizma. Ona je pobuna robova savremenog društva protiv *istorijskih zakona* koji su zemaljsku kuglu pretvorili u tamnicu robova. Jedini direktni put rušenja postojećeg poretka neslobode, jedini put slobodan od kompromisa s buržoaskim zakonima, jeste *svetska ilegalna organizacija proletarijata*. Njen zadatak je objedinjavanje raznolikih radničkih pobuna, atomiziranih radničkih štrajkova u ustanak, u *svetsku radničku revoluciju*. Svetska organizacija, poučena istorijskim iskustvima, ne sme preveličavati značaj političkih sloboda i mora delovati tajno i pod apsolutizmom i u demokratskoj državi.

9. Prirodno, u ovu tajnu organizaciju neće ući oni koji su na neki način stekli privilegije u društvu: visokoplaćeni radnici, bivši radnici kojima je u međuvremenu stečeno obrazovanje omogućilo udoban život kao i svi drugi koje je sistem relativnih političkih sloboda učinio poslušnim građanima. Dakle, ostaju *najniži slojevi proletarijata*, uključujući industrijske radnike koji su tek pristigli u grad, potom, nezaposleni, huligani, prostitutke, bosjaci. . .

10. Socijalizacija sredstava za proizvodnju ne dokida eksploataciju u društvu, jer promena vlasnika (pojedinaac, društvo, država) radniku praktično ne donosi ništa dok se nova srednja klasa učvršćuje privilegijama. Zato će »*Radnička konspiracija*«, to je naziv te borbene organizacije (nasuprot »Konspiracije intelektualaca« kod socijalista) putem *generalnih štrajkova* neprekidno izazivati povećanje radničke nadnice sve do izjednačavanja s prihodima inteligencije i svih onih koji ne proizvode višak vrednosti. Tako će se, uz pret hodno *ukidanje naslednog porodičnog vlasništva* i svih privatnih fondova sredstava za obrazovanje i odgoj, provesti »*socijalizacija znanja*«. Dakle, potpuna *eksproprijacija inteligencije* postiže se *ukidanjem naslednog i stečenog monopola znanja*. Kada društvo prestane obučavati jedne za gospodare, a druge za robove osudene na manuelni rad, tada će se roditi generacija jednakih ljudi.

11. Bez obzira na to što su socijalisti svih struja ujedno i glasnogovornici interesa inteligencije, ne treba intelektualce isključiti iz radničkog pokreta. Dovoljno je očistiti pokret od interesa »belorukih« i tada će ostati samo oni koji se rukovode altruističkim motivima.

Tako izgleda, kada se svede na nekoliko stranica, Machajskijeva *kritika* socijalizma i radničkog pokreta i njegov pozitivni program bunta koji bi svet-skom radničkom revolucijom doveo do ostvarenja nove utopije. U pisanju ovog kratkog prikaza nastojao sam što više upotrebiti primarne izvore, a manje se osloniti na studije, uglavnom iz pera zapadnih autora, o Machajskom. Pri tome sam se trudio da sačuvam originalnost nekih termina i sintagmi koje je upotrebljavao Machajski: radnička revolucija (za razliku od proleTERSKE kod socijaldemokrata), socijalizacija znanja (obobšćestvlenie znani), državni socijalizam, socijalistička nauka — nova religija, nova srednja klasa itd. Ipak, ma koliko Machajski bio oštar prema marksizmu socijaldemokrata, poljskom patriotizmu i savremenom anarhizmu, i ma koliko bio uporan u odricanju njihovog uticaja na njegove ideje, on im mnogo duguje.¹² U njegovom ograđivanju valja prepoznati želju da se stvori originalna teorija revolucije.

Iz sažetog pregleda ideja mahajevizma, a pogotovo čitajući spise ovog poljsko-ruskog revolucionara, može se ući u trag nekim njegovim izvorima. To su, u prvom redu, *marksizam* (ponajviše Marx), *anarhizam* (posebno Proudhon, Bakunjin i Kropotkin), *sindikalizam* i *anarhosindikalizam*.

U svojim spisima Machajski se neretko nazivao *bivšim marksistom*. A u predgovoru ženevskom izdanju svog kapitalnog rada piše da je prvo poglavlje, »Evolucija socijaldemokratije«, kritika marksizma s marksističkih pozicija.¹³ Radikalnost njegovih stavova prema socijalističkim partijama unutar ruske imperije inspirirana je, među ostalim, i *Komunističkim manifestom*. Nadalje, on se latio ne samo studioznog čitanja Marxove ekonomske teorije, već i kritike *Kapitala*, napose II toma. Doista, drugi deo *Intelektualnog radnika* napisan je s namerom da se preko Marxove analize kategorije viška vrednosti rasvetli delovanje ekonomskog mehanizma koji omogućuje porast i učvršćenje nove srednje klase.

U Machajskijevim osnovnim postavkama može se prepoznati i nastavak nekih sporova vođenih u Prvoj internacionali. Naime, na kongresu u Ženevi 1866. godine, u okviru diskusije o Statutu i Organizacionim pravilima, deo francuskih delegata otvoreno je pokazao ponovljenu sumnju prema intelektualcima. Prudonista Henri Tolain predložio je da samo manualni radnici mogu biti primljeni za članove Međunarodnog udruženja radnika.¹⁴ Predlog je odbijen, podozorenje je ostalo. U jednoj od glavnih deoba u Prvoj internacionali nije mimoidena tema revolucionarne inteligencije. Povodom Bakunjinovog »Pisma o revolucionarnom pokretu u Rusiji« objavljenog u »Der Volks-

12 Roman Redlih, pisac predgovora za izdanje *Intelektualnog radnika* iz 1968. dobro primećuje da se »Voljski ni sa kim ne slaže i da ne traži ničiju saglasnost« — *nav. delo*, str. 25.

13 *Isto*, str. 41.

14 Karl Marks, Fridrih Engels, *Dela*, tom 38, Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1979, str. 601, kao i: *Prva, Druga, Treća internacionala*, Rad, Beograd 1952, str. 25. Marx se s razlogom pribojavao za tok Kongresa: »Iako posvećujem mnogo vremena pripremnim radovima za kongres u Ženevi, ne mogu i neću da idem tamo...« — iz pisma Ludwigu Kugelmanu 23. avgusta 1866, Karl Marx, Friedrich Engels, *nav. delo*, str. 480. A u pismu iz iste serije, po završetku Kongresa, on piše: »Mnogo sam strahovao za prvi kongres u Ženevi... Nisam mogao ni hteo da idem na kongres ali sam napisao program za londonske delegate« — Marx Ludwigu Kugelmanu, *nav. delo*, str. 488. Bakunjinov prigovor da Marx ne poznaje stvarni život potvrdio je sâm Marx ne jednom, aludirajući na sebe kao na stroj za gutanje knjiha.

staatu« 16. i 20. IV 1870. Engels, potpomognut svojom rusofobijom i netrpeljivošću prema čuvenom ruskom anarhisti, upozorava svog londonskog prijatelja na nesreću koju bi zapadnoevropskom pokretu doneo uvoz 40 000 ruskih studenata — revolucionarnih nihilista.¹⁵

Iz marksističke tradicije, premda tek kao njen specifični izdanak, potekla je kritika inteligencije i njenih interesa. *Paul Lafargue*, po mnogo čemu izuzetna figura među svojim savremenikima, isticao je, baš u vreme kada je Machajski pisao svoje životno delo, da intelektualci i »profesori socijalizma« trguju intelektualnim sposobnostima kao robom. U tekstu »Socijalizam i intelektualci« iz 1900. on piše: »Kupuju se inženjeri, kemičari, latinisti, kao što se kupuju magarice ili ptičje dubre.«¹⁶ Na drugom mestu u istom predavanju još je oštiji: »Intelektualci, koji svakom prilikom ističu svoju uzvišenu moralnost, treba da prijeđu još dugi put da bi se izdigli do moralnog nivoa radničke klase i socijalističke partije. Učenjaci su se ne samo prodali vladama i financijerima, već su i nauku prodali kapitalističkoj buržoaziji.«¹⁷ Lafargue potom dokazuje kako nauka savršeno funkcioniše u službi pojačane eksploatacije radničke klase. Bilo bi isuviše neoprezno zaključiti da je Marxov zet otvorio oči, ili bar izoštrio perspektivu jednom poljskom revolucionaru u sibirskom izgnanstvu. Nije, međutim, nemoguće da se Machajski ipak negde susreo s Lafargueovim radovima o inteligenciji u socijalizmu objavljenim 1887. i 1888. u »Neue Zeitu«. Radije predimo na čvršći teren i obratimo pažnju na vezu koja je očita: mahajevizam i anarhizam.

Machajski, ipak, najviše duguje *Bakunjinu*. Tu, pre svega, mislim na Bakunjinovu kritiku »vitezova znanosti i misli«, na njegovu borbu protiv društvenih privilegija, te na njegovo »Internacionalno bratstvo«. Ono što strasni ruski revolucionar anarhističke orijentacije vidi kao moguću opasnost pre se odnosi samo na jedan društveni sloj — naučnike, a ne na glomaznu klasu »belorukih« koju nalazimo kod poljsko-ruskog revolucionara. Bakunjinov cilj je *sačuvati znanstvenike od iskušenja vlasti*: »Poštovat ćemo znanstvenike prema njihovim zaslugama, ali zbog spašavanja njihovog uma i njihovog morala ne smijemo njima dodjeljivati nikakve društvene privilegije... Ne treba njima davati vlast.«¹⁸ Znatno su bliže gledišta ova dva revolucionara o *socijalnoj pravdi, jednakosti i pravu nasleđa*. Opojnu viziju idealnog društva Bakunjin ocrtava na sledeći način: »Organizirati društvo tako da svaki pojedinac, muškarac ili žena, kad se rodi, nađe približno jednaka sredstva za razvitak svojih

15 »Bakunjinovo pismo je zbilja vrlo naivno. Kakva nesreća za svet — kada to ne bi bila presna laž — što u Rusiji ima 40 000 revolucionarnih studenata, bez proletarijata ili barem samo revolucionarnog seljaštva za sobom i bez ikakve druge karijere pred sobom do dileme: Sibir ili emigracija u Zapadnu Evropu. Ako bi išta moglo upropastiti zapadnoevropski pokret onda bi to bio uvoz ovih 40 000 manje ili više obrazovanih gladnih ruskih nihilista; sve sami oficirski kandidati bez vojske koju treba mi da im damo; krasan zahtev da bi se u redovima evropskog proletarijata postiglo jedinstvo mora mu se ruski komandovati. Pri svemu tome ma koliko B(akunjin) preterivao ipak je jasno kao dan da je opasnost tu« — Engels Marxu 29. aprila 1870. u: Karl Marx, Friedrich Engels *nav. delo*, tom 39, str. 444.

16 Paul Lafargue, *Izbor iz djela*, uredio Mile Joka, Kultura, Zagreb 1957, str. 292.
17 Isto, str. 295.

18 Bakunjin Mihail, *Država i sloboda*, Izbor Rađe Kalanj, Globus, Zagreb 1979, str. 128. Slično upozorenje može se naći i na drugim mestima u istoj knjizi, npr. na str. 127. i 143.

različitih sposobnosti i za njihovo iskorištavanje u svom radu; organizirati takvo društvo koje će, budući da su društvena bogatstva zapravo uvijek proizvedena radom, omogućivati svakom pojedincu da uživa u tim bogatstvima samo onda ako bude svojim radom izravno pridonosio stvaranju tih bogatstava i koje će onemogućivati svakom pojedincu, bio on tko mu drago, eksploataciju tuđega rada.¹⁹ Na sledećoj stranici nailazimo na odjek ideala iz 1789: »Jednakost polazišta na početku svačijeg života, jednakost koja će ovisiti o ekonomskoj i političkoj organizaciji društva, a s ciljem da svatko, apstrahirajući od različitih priroda, bude samo proizvod svojih vlastitih djela — to je smisao pravde.«²⁰ O hereditarnom reproduciranju privilegija piše: »Jedino što će, prema nama, država moći i morati učiniti, bit će najprije postupno suživanje prava nasljedstva, s ciljem da ga se što prije ukinе.«²¹ U vezi s tajnom međunarodnom konspiracijom, Bakunjinovo »Internacionalno bratstvo« iz 1865—67. preteča je Machajskijeve »Radničke konspiracije« barem u onoj mери koliko je ova druga prethodnica »Komunističke internacionale«. Machajskijev internacionalizam nastao je kao odbijanje poljskog nacionalizma i patriotizma jednog dela marksista, posebno kod nemačkih socijaldemokrata. Najkrupnija dodirna tačka između ova dva revolucionara sigurno je njihov dosledni antipatriotizam. Na kraju, valja akcentirati njihove međusobne razlike. Dok je za Bakunjina ukidanje crkve i države prvi i nezaobilazni uslov stvarnog oslobodenja društva, Machajski mnogo veću opasnost vidi u narastajućoj srednjoj klasi. Ipak, nije Bakunjin, nego Kropotkin taj koga Machajski najčešće spominje u svojoj kritici anarhizma.²²

Na taktiku Machajskijeve »radničke revolucije« primetan je uticaj anarhosindikalizma i sindikalizma. Prvi — idejom generalnog štrajka, a drugi — revandikacionim zahtevima, koji bi, u Machajskijevoj pooštrenoj verziji, doveli ne samo do poboljšanja položaja radnika, nego do potpunog izjednačavanja sa životnom razinom mnogobrojne srednje klase. Na ovom mestu uputno je spomenuti i jednu uticajnu struju unutar ruske socijaldemokratije iz druge polovine devedesetih godina. Do koje je mere ovaj pravac zahvatio radnički pokret u Rusiji svedoči činjenica da je Lenjin 1902. prionuo na pisanje izrazito polemičkog teksta pod naslovom preuzetim od Černiševskog »Šta da se radi?«²³ i s originalnim podnaslovom »Goruća pitanja našeg pokreta«. Ukratko, po čemu se ekonomizam razlikuje od ostalih teorija oslobodenja u radničkom pokretu? On, insistirajući na spontanosti masa, suprotstavlja tzv. bread-and-butter borbu socijaldemokratskoj taktici organizirane političke akcije. Prema »ekonomistima«, intelektualci, baveći se pitanjima ideologije, ne vide

19 Isto, str. 209.

20 Isto, str. 216.

21 Isto, str. 209.

22 Martin Zemliak, autor pogovora izboru Kropotkinovih radova u odeljku »Les lectures absurdes de la pensée de Kropotkine« (»Apсурdna čitanja Kropotkinove misli«) na prvo mesto stavlja Machajskog. Navodno, Machajskijeva interpretacija iskripljuje Kropotkinovo učenje svedeći ga na revival ideja iz 1789. Navedeni pogovor nalazi se u: Pierre Kropotkine, *Oeuvres*, François Maspero /petite collection maspero, Paris 1976, str. 419. Martinu Zemliaku dugujem ne malu zahvalnost jer mi je njegova nesebična prijateljska pomoć učinila dostupnim neke studije o Machajskom do kojih bih sâm došao teškom mukom ili nekom slučajnošću.

23 Poput većine drugih, i ovaj Lenjinov spis kod nas je objavljivan u više navrata. Ja sam koristio izdanje zagrebačke »Kulture« iz 1949. Na žalost, do radova koji su predmet ove Lenjinove polemike nisam mogao doći.

stvarne potrebe radnika. Čak su i radikalni studenti samo privremeni saveznici: »Ne treba nikad zaboraviti da danas revolucionarni studenti sutra postaju javni tužioc, sudije, inženjeri, fabrički inspektori, ukratko — službenici ruske vlade.«²⁴ To su, ujedno, i dodirne tačke mahajevizma i »ekonomizma«. Ovdje sam zahvatio samo one bitne crte »ekonomizma« koje ukazuju na sličnosti s mahajevizmom. Razlike su opsežnije i bitnije, a najveća je u strateškom cilju: dok »ekonomisti« žele rušenje carizma, mahajevci sličnim sredstvima nastoje ukinuti celokupni kapitalistički sistem.²⁵ Zato se ni u kom slučaju ne mogu složiti s već spomenutim Jaroslavskim koji piše da je anarhizam mahajevaca predstavljao spoj »ekonomizma« i »zubatovščine«.²⁶ Ova jednostavna formula proizvod je Staljinove škole montaže i falsifikacije.

Ko su mahajevci?

Sovjetski izvori su jedinstveni u oceni uticaja mahajevizma na radnike.²⁷ Mahajevci su, navodno, bili malobrojni, a »partija boljševika«, svojom pravilnom politikom prema inteligenciji, pravovremeno ih je raskrinkala. Neznatne razlike među ovim izvorima pojavljuju se u nabravanju imena gradova u kojima su postojale grupe mahajevaca. S druge strane, zapadni autori, slobodni od interesa za ideološkim diskvalificiranjem mahajevaca, navode niz upotrebljivih podataka.²⁸ Ne treba izostaviti ni Trockog koji, u svojim sećanjima na godine prve deportacije, svedoči o prilično velikoj slavi Machajskog u sibirskim kolonijama političkih kažnjenika.²⁹

Machajski je u godinama svog progonstva najjači uticaj imao u Irkutsku. Upravo se iz Sibira, najviše zahvaljujući bivšim prognanicima i ilegalnom kru-

24 »Rabočaja misl«, br. 4, oktobar 1898, str. 4 — cit. prema M. Shatz, *Jan Waclav Machajski — The 'Conspiracy' of the Intellectuals*, Survey, br. 2, Januar 1967, str. 55.

25 Opsežnije o »ekonomizmu« i isprepletenosti uticaja različitih socijalističkih strujanja tog vremena vidi u: M. Shatz, *nav. delo*, str. 55; zatim u studiji istog autora — *The Makhaevists and the Russian Revolutionary Movement*, International Review of Social History, Amsterdam, br. 2, 1970; Paul Avrich, *What is Makhaevism?*, Soviet Studies, University of Glasgow, br. 1, jul 1965; Anthony D'Agostino, *nav. delo*; peto poglavlje knjige Maxa Nomada, *Aspects of Revolt*, New York, Waldon Press 1959; i, eventualno, Lenjinov polemičko-programatski tekst *Šta da se radi?*, navedeno izdanje.

26 Emeljan Jaroslavskij, *nav. delo*, str. 31. Hrpa gluposti kod Jaroslavskog pomešana je s navođenjem niza činjenica kojima se želeo postići efekt verodostojnosti. *Zubatovščina* (prema imenu šefa moskojske političke policije) pokušaj je osnivanja masovnih radničkih sindikata, pod nevidljivom kontrolom policije, s namerom da se radništvo odvoji od revolucionarnog pokreta i tako spasi carizam.

27 Vidi pojam »Mahaevščina« u sva tri izdanja BSE, te navedeni Jaroslavskijev »teorijski« obračun s anarhistima prema kojem nije jasno kako je mahajevizam »pričinio ogromnu štetu radničkom pokretu u Rusiji«, a da istovremeno taj pokret prema oceni istog autora, nije imao šireg uticaja na radničku klasu — kod Jaroslavskog, *nav. delo*, str. 30—31.

28 Videti naslov napred navedenih studija o Machajskom. Max Nomad, u svojim mladim godinama i sâm mahajevac, svakako je najzaslužniji što se šezdesetih godina razbuktao interes za Machajskog. Nomad je, takođe, potpisnik izvrsnog enciklopedijskog članka o Machajskom — videti *Encyclopaedia of the Social Sciences*, IX tom, The Macmillan Company, New York 1962, str. 654—655.

29 Trocki je na izvoru bio upoznat i s Machajskijevim kapitalnim delom — o tome opširnije: Léon Trotsky, *Ma vie*, Gallimard, Paris 1953, str. 143.

ženju Machajskijevih tekstova, prvih godina našeg veka bauk mahajevizma spustio u gradove u kojima je socijalna struktura pogodovala njegovom širenju. Grupe mahajevaca bile su aktivne sve do 1907. godine u sledećim centrima: Odesa, Peterburg, Varšava, Bjalistok, Jekaterinoslav i Vilnius. Tome treba pridodati činjenicu da su pristalice Machajskog ulazile u već formirane anarhističke i anarhosindikalističke grupe. Isto tako treba podsetiti da su granice među različitim militantnim strujama radikalno levih ideoloških orijentacija, uključujući i deo socijaldemokrata, u praksi bile veoma prohodne. Zato ne iznenađuju učestali prelasci pojedinaca iz jedne grupe u drugu. Čak i u vreme koje je najviše pogodovalo mahajevcima (oko 1905. godine) njihova je borba imala značaja tek u regionalnim okvirima. Jedan od najpoznatijih lidera ruskih anarhosindikalista ovako ocenjuje poraz mahajevaca: »Politička borba istorijski je nužna, a mahajevci su svojim odbacivanjem politike sami sebe gurnuli van istorije.«³⁰ To je samo deo objašnjenja. Istorija je nedvosmisleno pokazala da se u metežu 1917. najbolje snašla politička grupacija koja je godinama kombinirala, premda ne bez otpora iz vlastitih redova, ilegalnu i legalnu političku borbu.

Presudna slabost mahajevaca je, uz nedovoljno čvrst i delimično kompila-cijski program, čini se, nedostatak organizacije. Marginalni elementi društva, bez obzira na njihovu brojnost, ostali su izvan centra društvenih zbivanja. Nije Machajski bio usamljen u interesu za upravo ovaj društveni sloj. Godine 1905. zagranična anarhistička grupa »Beznačalije« (»Bezvlašće«) deklarirala je svoj izbor pristalica među nezaposlenim, skitnicama i imigrantima.³¹ U imperiji koja se industrijalizacijom nastojala modernizirati, bosjaci su bili ruž-niji deo tog procesa. Taj polusvet sa dna ušao je i u rusku književnost.³²

Zašto danas o Machajskom?

Radove Machajskog treba čitati kao dokumente epohe. Mahajevizam je tek jedan rukavac među levim radikalnim strujanjima svog vremena. O njegovim granicama i zabludama valja suditi iz konteksta vremena u kojem je nastao. Tada se mahajevizam ukazuje kao izraz zabrinutosti i bezizlaznosti pred sve očitijim opasnostima za zapadnoevropski i, u još većoj meri, za ruski radnički pokret.³³ Voljski je pretpostavljao da će ruska socijaldemokratija, čiji se nastanak događao pred njegovim očima, preći isti put kao i zapadnoevropska. Zato nije mogao predvideti trijumf boljševika. Za njega su oni bili tek jedan ogranak socijaldemokratije, a Lenjin samo jedan od partijskih rukovodi-

30 Cit. prema E. Jaroslavskij, *nav. delo*, str. 31.

31 Deo njihovog proglasa citira D'Agostino na 250. stranici navedenog izvora.

32 Na dnu Maksima Gorkog i *Car Glad* Leonida Andrejeva bave se lumpenproletarijatom kao centralnom temom. Ne mogu se složiti sa Shatzovom tvrdnjom da se Andrejevljeva drama može čitati gotovo kao scenario za Machajskijevu revoluciju — u: M. Shatz, *The Makhaevists and . . .*, str. 244. Jer, preveliki je jaz između Machajskijevih pozitivnih zahteva i neartikulisano rušilačkog bunta iz spomenutog književnog teksta. Brojni su naslovi Andrejevljevih prevoda kod nas, među kojima, ipak, nema navedene drame. Koristio sam ruski original iz *Polnoe sobranie sočinienij*, tom V. Izdanje t-va A. F. Marks, S. Peterburg 1913, str. 192—253.

33 Roman Redlih, u tekstu koji značajno odudara od svih studija o Machajskom, naziva duh Voljskog »karamazovskim« — u: R. Redlih, *Oslepljenij utopiej*, predgovor *Intelektualnom radniku*, str. 27.

laca — ortodoksnih marksista. S druge strane, ni Lenjin u svojim polemičkim spisima nije spomenuo Machajskog, iako se još 1902. u Londonu upoznao sa njegovom kritikom socijalizma.³⁴ Bio je odveć preokupiran nejedinstvom unutar ruske socijaldemokratije («ekonomisti», plehanovci, menjševici, odzovisti, bogograditelji itd.) da bi svoje snage trošio na raskrinkavanje »mahajevštine«.

Od svih prigovora upućenih mahajevizmu izdvojio bih tri. Prvi, i ujedno najozbiljniji odnosi se na subjekt revolucije. Snage koje su, po Machajskom, predestinirane da izvedu svetsku revoluciju stoje ili pored društva ili na njegovom dnu. Ogromna je diskrepancija između socijalnog položaja marginalnih grupa, te njihove svesti o potrebi društvenog preobražaja, s jedne, i Machajskijeve utopije — svetske revolucije koja bi ukinula podelu na privilegirane i potlačene, s druge strane. Drugim rečima, rezultanta između ideala i stvarnosti ne mora biti društvo koje svima pruža jednake šanse.

Druga učestala primedba zapravo je sumnja u Machajskijevu eventualnu slabost prema iskušenju osvajanja vlasti. Najzaslužniji za ovu hipotezu svakako je bivši mahajevac Max Nomad. Dvadeset godina poznanstva koje je, s Nomadove strane, osciliralo od obožavanja do netrpeljivosti činjenica je koja ima težinu. Međutim, kada se prisetimo Nomadovih osobina, shvatićemo da se iza njegove sumnje krije, po Nomadovim rečima, »patološka idiosinkrazija prema ideji osvajanja vlasti«.³⁵ Iz Machajskijevih tekstova ne može se, ni u kom slučaju, izvesti ovakva pretenzija. Nema pokazatelja prema kojima bi vlast nakon pobede svetske revolucije dopala u ruke Machajskog i njegovih sledbenika. Nasuprot tome, on spominje altruizam kao motiv kojim se rukovode pokretači radničke revolucije.

Konačno, treći, napred već dodirnuti prigovor, cilja na navodni antiintelektualizam kod Machajskog. Da ne ponavljam: njegova misao nije antikulturna, nego je izraz protesta protiv naslednog monopola nad znanjem i obrazovanjem. Zato je i predložio ne ukidanje, već socijalizaciju znanja.

Na pitanje kojim je naslovljen ovaj završni odeljak deo odgovora vidim u istorijsko-dokumentarnom značaju reagiranja Machajskog na početke instaliranja boljševičke vlasti. Njegovi tekstovi, nastali svega pola godine nakon oktobarske revolucije, iz nove su epohe, pa zato i nisu razmatrani na prethodnim stranicama. Pre nego što se osvrnem na njegove radove iz tog perioda, da podsetim na njegovu odluku iz sredine 1917: »To još nije moja revolucija, ali je revolucija, i zato odlazim.«³⁶ Jedini broj časopisa »Radnička revolucija« poslednja je Machajskijeva javna reč.³⁷

34 Trocki, koji je tada došao iz Sibira, upoznao je Lenjina s diskusijama iz sibirskih kolonija političkih zatvorenika. On piše da ga je Lenjin pažljivo slušao, ali ne navodi njegove eventualne komentare — Léon Trotsky, *Ma vie*, str. 156.

Uzged da pomenam da autor obimne istorije ruske kulture među neruskim revolucionarima u Rusiji izdvaja dvojicu koji se odlikuju zadivljujućim »vizionarstvom, briljantnim i univerzalnim umovima«: Machajski i Trocki. Vidi: James H. Billington, *The Icon and the Axe, An Interpretative History of Russian Culture*, Vintage Books, New York 1970, str. 490—491.

35 Citat preuzet iz: Lewis S. Feuer, *The Achievement of Max Nomad, Impossibility: 1881—1973*, Survey, vol. 20, br. 1 (90), 1974, str. 161.

36 M. Shtatz, *The Makhaevists and . . .*, str. 261.

37 U časopisu su objavljeni njegovi proglašeni i tekstovi pod naslovima »Radnicima«, »Druga godina borbe«, »Boljševička diktatura i eksproprijacija buržoazije« i »Nezaposlenost«. Valjanu analizu ovih tekstova, sa stanovišta kritike odnosa sovjetske vlasti prema radničkoj klasi dao je istoričar Mihail Geller. *Koncentracionni*

Machajski se nije odrekao svojih ranije formuliranih polazišta u kritici socijaldemokratije. Nakon oktobra njegova kritika doticala je konkretna postignuća vladajuće partije. Osnovni kriterij uspešnosti revolucije za njega je materijalni položaj radnika i nezaposlenih. »Posle februarske buržoaske revolucije radnička plata značajno je povećana i uveden je osmočasovni radni dan. Posle oktobarske *proleterske* revolucije radnici ništa nisu dobili.«³⁸ Najavljeno oživotvorenje osnovnih principa Pariske komune ubrzo je iznevreteno, pa zato Machajski optužuje boljševike za demagogiju. Međutim, to ga ne sprečava da ostane na njihovoj strani i on poziva radnike ne da ruše sovjetsku vlast, već da je poguraju napred. Ako se može reći da su menjševici vukli »zabludelu braću« udesno, onda je Machajski gurao boljševike ulevo, da nastave, dok ne bude kasno, gde su stali. »Posle oktobarskog prevrata dekretima je objavljena nacionalizacija nekih preduzeća, ali, kao što je poznato, nije provedena. Lišeno je bogatstva nekoliko desetaka bankara, no sve u svemu, bogatstva Rusije ostaju u rukama buržoazije, kao osnova njene moći i vladavine« (369). Vlast ne može, tvrdi Machajski, zadugo biti razdvojena od izvora svake vlasti — od nagomilanog bogatstva. Zato je besmisleno tvrditi da je klasa siromašnih vladajuća klasa. Buržoaziji je, svojevremeno, bila dovoljna politička revolucija jer je već posedovala bogatstva. S druge strane, društveni položaj radnika ne daje mogućnost akumulacije bogatstava. Radnička klasa može tek nakon svoje revolucije značajno poboljšati svoj materijalni položaj, i to putem potpune eksproprijacije buržoazije. »Ako u sadašnjem trenutku u Rusiji svi prihodi koji prelaze okvirno 10 000 rubalja godišnje podležu konfiskaciji, tada sve tvornice i zavodi, sva industrijska i trgovačka preduzeća, svako vlasništvo koje daje viši prihod od propisanog, mora biti konfiscirano i preći u ruke radnika« (388). Nakon potpune i jednovremene eksproprijacije buržoazije, predstoji uporna borba sa srednjom klasom, s »belorukima« za jednako nagrađivanje manuelnog i umnog rada i tek kada radnici i intelektualci budu raspolagali jednakim sredstvima za obrazovanje svojih potomaka, može se govoriti o potpunom oslobođenju radničke klase. Za Machajskog je *radnička kontrola* samo način obuzdavanja svemoći kapitalista, a Lenjinov »državni kapitalizam« neizvestan i dalek put »urastanja« u socijalizam. Stoga on zaključuje da boljševici nisu borci za oslobođenje radničke klase, već zaštitnici srednje klase koja bi se u »državnom kapitalizmu« još više povećala. Pored toga, Machajski već sredinom 1918. predviđa da će se iz klice nove birokratije razviti glomazni aparat privilegiranih činovnika.

Njegova argumentacija polazi od institucije deputata i od Lenjinove teze o zameni stare birokratije novom, radničkom, narodnom. Napredni radnici (»rabočie peredoviki«), tvrdi Machajski, nekadašnji revolucionari postaju državni službenici, otuđuju se od masa i pridružuju »nižim slojevima buržoaskog obrazovanog društva« (str. 363). U vezi s tim, on piše: »Radnici neće imati svoju 'radničku vlast' čak ni onda kada nestanu kapitalisti. Sve dok je radnička klasa osuđena na neprosvećenost, u njeno ime upravljajuće inteligencija koja će, štiteći sebe, a ne radnike, uvek braniti privilegije starog eksploatatorskog poretka« (str. 363). Kao svedok burnog vremena Machajski nazire u kojem

mir i sovjetska literatura, Overseas Publications Interchange, London 1974, str. 18—23.

38 »Vtoroj god bor'bi«, u: *Umstvennyj rabočij*, str. 359. Uz citate koje dalje koristim naveo sam samo broj stranice iz »Intelektualnog radnika« gde su objavljena sva

pravcu ide »radničko-seljačka« vlast. »Vrhovna prava sovjetske komunističke vlasti uskoro ničim se neće razlikovati od vrhovnih prava svake državne vlasti u postojećem izrabljivačkom svetu. Razlika je jedino u nazivu: u svim 'slobodnim' zemljama državna vlast postavlja sebe za vladara u ime 'volje naroda', a u Rusiji u ime 'volje radnika'. Dok buržoaski poredak ostaje nerazrušen, komunistička 'volja radnika' isto je takva pusta fraza, takva laž kao i demokratska 'volja naroda'« (str. 378). Na drugom mestu, a u isto vreme, nezadovoljni levi radikal jasno predviđa restauraciju kapitalizma koja se ubrzo doista dogodila kroz period NEP-a.

Prema Machajskom, »boljševičkoj ekonomiji ostaju dva puta: ili pristupiti konačnoj, sveopštoj eksproprijaciji, ili prekinuti svaku nacionalizaciju i kroz posredničku etapu 'državnog kapitalizma' uskrsnuti staru kapitalističku ekonomiju« (391).

Početkom dvadesetih godina među onima koji su pokazali protivljenje ustupcima boljševika bilo je i starih komunista koji su formirali »Radničku grupu« i »Radničku istinu«. U njihovim proglašima Machajskijeve teze našle su svoj odjek, ali ne postoje pokazatelji njegovog eventualnog angažmana u navedenim grupama. Od sredine 1918. pa do svoje smrti 1926. Machajski nije pisao, ali je, uz povremene susrete s bivšim političkim zatvorenicima,³⁹ imao tu satisfakciju, istina, izuzetno gorku, da bude svedokom svojih zloslutnih predviđanja. Nije bio u pravu jedino tamo gde je tvrdio da će »inteligentni i poluinteligentni« postati vladajuća klasa. Da je poživio još desetak godina, i sām bi pao kao žrtva represalija od kojih, znamo, intelektualci nisu bili izuzeti.

Andreja Stojković

JAN WACLAV MACHAJSKI — THE LONELY RADICAL

Summary

Machaevism is an almost unknown left radical stream from the beginning of the 20th century. The author examines the sources, the key theses, and the influence of J. W. Machajski's theory and that of his partisans on the revolutionary climate of their time. The sources of Machajski's theory are Marxism (Marx), Anarchism (Proudhon, Bakunin, Kropotkin), Syndicalism, and Anarcho-Syndicalism. Receiving his influences with critical detachment, Machajski formed his doctrine; its basic categories are »the workers' revolution«, »the socialization of knowledge«, »socialist science as a new religion«, »the new middle class«, etc. These have been established in contrast to the concepts of Machajski's sources. The author believes that Machaevism should be primarily understood as an expression of a feeling that it is not possible to avoid the dangers facing the West European, and in particular the Russian workers' movement. The decisive weaknesses of the Machaevists were largely the complications within their program and a lack of organization.

39 Sredinom 1918. u Moskvi on upoznaje, preko poljskog socijaliste P. Jagodzinskog, ukrajinskog anarho-komunistu Mahnoa. Vidi: Mahno, Nestor, *Russkaja revolucija*, kn. 2-ja, »Pod udarami kontrarevolucije«, Izdanje Komiteta N. Mahno, Pariž 1936, str. 138.